

bèsties especialment cànids i felins, però de vegades encara d'altres: «lo lleó de Venècia ab sos *cadells*», Verd., *Atl.*, Introd., v. 6; a Areu de Vall Ferrera vaig sentir-ho aplicar a l'ossall o cria de l'ós (1933).¹ No és doncs estrany que es vagi aplicar a animals com l'ocell 5 *camallarg Himantopus* i al gran insecte ortòpter *Grylotalpa vulgaris*.

Aquest, segurament alludint a la seva grandària considerable envist un grill, i a l'armadura que el defensa i destrosses que causa, com volent dir que era 10 una bestiola no menys perillosa per a la pagesia que un petit gos rabiós: «el *cadell* o cranc de terra, mena de grills monstruos i una de les plagues de les sènies --- porta de mig cos en amunt, una armadura --- viatja generalment sota terra --- té ales i vola ---», Bladé, 15 *Benissanet*, p. 98; també a Avinyonet del Penedès (BDLC IX, 234), a Eivissa («gusano roedor de las huertas, chango», PzCabrero) i en general conegut en tot el domini, si bé sovint anomenat *grill-cadell*.

En sentit de cria del gos, l'ús de *cadell* s'estén a tot 20 el territori lingüístic, fins a Ribagorça («El maseguero tiene quatre *cadells*» 'perros recién nacidos', Benasc, Ferraz, 35). I continua encara per l'Alt Aragó, en la forma *kadijo* cap a Fiscal, Broto, Sierra de Guara i fins a Ansó (RLiR XI, 197), incloent-hi també Bielsa 25 (1965) i desbordant cap al Somontano d'Osca; si bé aquí ho estenen fins i tot a les persones («así lo hacía cuando *cadillo*», 'cuando niño').

En el terreny dels usos figurats, el moviment i lladruqueig pesat i incansable dels gossets joves es reflecteix encara en altres usos més translàtics: 'fusteta 30 mòbil que va deixant caure el gra a moldre tot petant rítmicament a mesura que deixa escolar el gra cap al canalet del molí' [1575, OPou, *TbPu.*: «lo ull de la mola --- lo *cadell*; motacillum, taravella; la tramuja ---» 35 (p. 216), i ja 1504]. Herba espinosa [1507, «tribulus», Busa-N., B-II-2.22, fora de l'ordre alf., darrere *cambi*], «Tribulus terrestris» mall. BDLC IV, 345; cf. cast. *CADILLO*, DCEC I, 573, anomenat així perquè el seu fruit (*gossos* en el Princ.) s'enganxa al vestit, tal com els gossets refusos de deixar el caminant. 40

DERIV.: *Cadella*, pròpiament 'gosseta', però la llengua se'n serví com un recurs per significar la femella del ca o gos, quan el preliterari *canya* (CANIA) esdevingué inviable en català per l'homonímia amb CANNA 'Arundo donax': així l'usa ja Llull (dos o tres cops en *Merav.* VIII, cap. 34); «en la cambra del rey haurà y cans, e pixaran e faran fempta, e lo ca se acostarà a la *cadella* --- que ls *cans* la tinguen --- possehida 45 Jherusalem per los infels, los perros la possehexen», St. Vicent F., *Quaresma*, 195.208; ús medieval avui ja caduc en la major part del territori però no a Mallorca ni a Eivissa (PzCabrero) on vaig anotar-ho a Santa Eulàlia, 1963. *Cadellar* [1411], *cadellada* [1613, Agustí]. *Cadeller* m. *Cadellera*. *Cadellet* [Eiximenis, *Terç*, f° 238v, DBal.]. *Cadelleta*. *Cadellot*. *Acadellar*, -llat. *Descadellar* 'matar el cadell (que talla l'arròs) assecant prèviament el camp o arrossal', Gandia, 1962; *escadellar*. *Encadella*, *encadellat*.

¹ També ho deien de la cria del gos allí mateix, a 60

Tor, i a Tavascan.

CADENA, del ll. CATĒNA id. □ 1.ª doc.: S. XIII, *Costums de Tortosa, Consolat de Mar*.

En el qual es llegeix «si algun senyor de nau o de leny haurà carregat --- e li vendrà cas de ventura --- és a entendre: si li surtirà stopa o romball o alguna 5 *cadena* o *cadenas*¹ o perdrà alguna exàrcia ---», § 232 (p. 307). Els dicc. històrics informen suficientment sobre la resta. En valencià popular podríem esperar que es pronunciï *kaèna* però sembla que hi predomina la pron. *kadèna*: segons *AlcM* de Sud a Nord, des d'Alacant fins a València, Castelló i Maestrat (*kaèna* només a «València»): de fet a Benidoleig m'avisaven que allà no es diu *kaèna* sinó tothom *kadèna* (cf. infra *cadenera*).

DERIV.: *Cadenada*. *Cadenador*. *Cadenaire*. *Cadenam*. *Cadener*. *Cadeneta*. *Cadenó*. *Cadenot*.

Cadenat 'pany de cadena o de maleta' [S. XIII, *RMA.*, p. 285, *catenatum* traduïnt l'àr. *qufl* «cadenas, serrure, verrou»; doc. de l'a. 1400 de la Seu d'Urgell, *BABL* VI, 474; encara l'any 1641 «manà al dit manya claus en las portas de la casa --- dos forrellats o *cadennats*», doc. de Bna., *BABL* VIII, 25], del ll. tardà CATENATUM id., documentat només des del S. VII en la *Lex Wisigothorum* (7.4.4) i en St. Isidor («clavis, dicta quod claudat et aperiat; *catenatum*, quod capiendo teneat», *Et.* xx, xiii, 5), d'on provenen també oc. ant. *cademat*² i, amb síncope pretònica, cast. *cadnado*, esdevingut de vegades *cannado*³ i més generalment transposat en *candado* que és ja la forma de Nebr., etc.; aquesta forma va penetrar fortament en català en els segles decadents i es popularitzà en la major part del territori, quasi pertot, en la forma *candau*, fins a València (on, però, pronuncien més aviat *kandát*, 1955, però *kandáu* fins al Maestrat, Ga. Girona, 121), fins i tot a les Illes (on també és popular *pany de malèta*, Bunyola, 1963); gairebé sense altra excepció que el domini rossellonès i alguna alta vall pirinenca, on es conserva *cademat* fins avui: en particular a Cardós i Vall Ferrera, 1932-34 (Tor, Areu; a Tavascan només el del *baldufell*, mena de pany de porta).⁴

Encadenar [Llull]; *encadenat* m. [S. xv]; en els Pirineus -nar es diu especialment de l'acció de lligar amb cadenes els troncs tallats pel llenyataire i estimbats fins al peu d'una canal, on per fer-los rossegar amb tracció animal els han d'encadenar en aquell lloc, dit *l'encadenadó(r)* (Castellàs, Ars, Estafs, 1958); *encadenament* [Llull], *encadenada*. En lloc d'això apareix en el S. XIX la forma sàvia *concatenació* (i després *concatenar*), presa del ll. tardà *concatenatio* introduït per Sant Agustí, *Civ. Dei*, 3.30, i més tard esdevingut usual en els millors escriptors cristians (Tertul·lià), sobretot ja medievals, com Dante (*De Vulg. Elo.* II, xiii, 6.10); al costat d'això fins en nivell popular CONCATENARE es féu productiu, i s'hi formà un deriv. abstracte *CONCATENIUM, d'on *concateny* (joïell a base d'una cadena d'or, 1455) o *concateny* (1800), *DAG*.

Verb negatiu: *desencadenar* [1250]; *desencadena-*